

FAİZ OLGUSUNUN İKTİSADİ DÜŞÜNCE TARİHİNDEKİ GELİŞİMİ

Yrd. Doç. Dr. Murat PIÇAK

Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
İktisat Bölümü- İktisat Tarihi Anabilim Dalı, Diyarbakır / Türkiye
mpicak@dicle.edu.tr

Özet

İktisadi faaliyetlerde bulunulan her dönemde var olan faiz olgusu, iktisatçıların yanı sıra ilahi dinlerin, felsefi düşüncelerin, siyasi ve hukuki doktrinlerin daima ilgi gösterdiği bir olgu olagelmıştır. İlkçağ filozofları ve ilahi dinler faiz uygulamalarını yasaklamış ve tefecilikle mücadele etmişlerdir. Ancak Protestanlığın doğuşu ve sonrasında yoğunlaşan iktisadi ve teknik ilerlemeler neticesinde faiz, ekonomik yapının temel bir unsuru olarak kabul edilmiştir. Bu düşünceden hareketle faizi açıklamaya çalışan çok sayıda teori geliştirilmiştir. Bu teorilerde faiz haddi ile tasarruf ve yatırımlar arasında fonksiyonel bir ilişki bulunduğu ve faizin atıl durumdaki parayı yatırımlara dönüştürerek ekonomik büyümeyi ve kalkınmayı sağladığı kabul edilmiştir. Bunun temelinde sermayenin potansiyel nemaya sahip olduğu, dolayısıyla faizin sermayenin verimliliğinden kaynaklandığı düşüncesi hakimdir. Ancak bu teorilerde faizin haklılığını ve dayandığı gerekçeleri açıklayan tatmin edici ve genel kabul gören sonuçlara ulaşılamamıştır. Ayrıca sermayenin değişken verimliliğine karşın, faizin önceden sabit oranda saptanması durumu açıklanamamıştır.

Anahtar kelimeler: Faiz, Faiz Teorileri, Tarihsel Gelişim.

THE DEVELOPMENT OF THE INTEREST ISSUE IN THE HISTORY OF ECONOMIC THOUGHT

Abstract

The fact of interest that exists in every time period, in which economic activities are made, has always been a noteworthy issue for divine religions, philosophical thoughts and political and juristic doctrines. The philosophers of the antique age and divine religions prohibited interest practice and struggled with usury. However, as a result of the emergence of Protestantism and then, the escalation of economic and technical advancements, interest is accepted as one of the major

elements of economic structure. Moving from this point, a lot of theories are developed to explain the issue of interest. In these theories, a functional relation between interest rate and savings-investments and also the realisation of economic growth and development through converting idle money to investments by means of interest are accepted. In the basis of this, there is a thought that capital has potential accretion and, therefore, interest results from the productivity of capital. Yet, in these theories, any satisfactory and widely acknowledged conclusions to elucidate the justifiability and rationale of interest have not been arrived at. Besides, in spite of the flexible productivity of capital, determining interest in advance at a fixed rate could not have been explained.

Key words: Interest, Interest Theory, Historical Development.

Giriş

Faizin günümüze kadar çeşitli tanımları yapılmıştır. Bunlar ifade bakımından farklı olmakla birlikte az çok aynı anlamı taşımaktadırlar. Genel olarak faiz, tasarruf sahiplerine tasarruflarını ödünç vermeleri karşılığında ödenen bedeldir. Kapitalist sistem açısından ise, sermayenin üretim faaliyetlerinde kullanılması karşılığında ödenen bedeldir; diğەر bir ifadeyle, fonksiyonel gelir dağılımında sermayeye düşen paydır (Seyidoğlu, 2012: 22; Oğuz, 1964: 311; Kuyucak, 1960: 626; Zeytinoğlu, 1969: 290; Zarakolu, 1968: 270; Hatipoğlu, 1967: 104).

Faiz, iktisadi faaliyetlerde bulunulan her dönemde var olan bir olgudur. Tarih boyunca önemini yitirmeyen bu olgu, hayatın neredeyse her alanını ilgilendirmesinden dolayı sadece iktisadi bir konu olarak kalmamış, başta ilahi dinler olmak üzere felsefi, siyasi ve hukuki doktrinlerin de ilgi gösterdiği bir konu olmuştur. Siyasi ve ekonomik rejimleri birbirinden ayıran önemli faktörlerden biri olan faizi, iktisadi hayatın vazgeçilmez unsurlarından biri olarak görenler olduğu gibi; iktisadi fonksiyonu ne olursa olsun ortadan kaldırılması gerektiğine inananlar da olmuştur. Bu farklılık bir kesimin konuyu dini, ahlaki veya toplumsal açıdan ele almasına karşın, diğەر kesimin tamamen iktisadi prensipleri baz almasından kaynaklanmıştır.

Bu çalışmada, iktisat tarihi boyunca teorisi ve uygulaması tartışılan faiz olgusu tarihsel bir perspektiften ele alınmıştır. Bu kapsamda ilahi dinlerin, ilkçağ filozoflarının, siyasi otoritelerin ve iktisadi ekollerin düşünce ve tutumları incelenmiştir. Ancak literatürde çok sayıda faiz teorisi bulunmasına rağmen, çalışmada temel bazı faiz teorileri ele alınmıştır.

İlahi Dinlerde Faiz

Yahudilikte Faiz

Yahudiliğin kutsal kitabı olan Tevrat'ın çeşitli bölümlerinde faizle ilgili şu ifadeler bulunmaktadır: “Eğer kavmine, yanında olan bir fakire ödünç para verirsen, ona murabahacı olmayacaksın. Onun üzerine faiz koymayacaksın” (Çıkış Bölümü, Bab: 22, Ayet: 25). “Ve eğer kardeşin fakir düşer ve senin yanında zayıf olursa, ona yardım edeceksin; senin yanında garip ve misafir gibi yaşayacak. Ondan faiz ve kar alma ve Allah'ından kork; ta ki, kardeşin senin yanında yaşasın. Ona gümüşünü faizle vermeyeceksin ve zahireni karla vermeyeceksin” (Levililer Bölümü, Bab: 25, Ayet: 35-37). “Ey anam, bütün dünya ile kavga adamı ve çekişme adamı olmak için beni doğurmuşsun, vay başıma! Ben faizle para vermedim ve bana faizle para vermediler; fakat herkes bana lânet ediyor” (Yeremya Bölümü, Bab: 15, Ayet: 10). “Parasını faize vermez ve suçsuzla karşı rüşvet almaz. Bunları yapan asla sarsılmayacaktır” (Mezmurlar Bölümü, Bab: 15, Ayet: 5). “Kimseye haksızlık etmez, rehin olarak aldığı geri verir, soygunculuk etmez, aç olana ekmeğini verir, çıplağı giydirir. Faizle para vermez, aşırı kar gütmmez. Elini kötülükten çeker, iki kişi arasında doğrulukla yargılar” (Hezekiel, Bölümü, Bab: 18, Ayet: 7-8). “...Faiz aldın, tefecilik yaptın, zorbalıkla komşularından haksız kazanç sağladın. Beni unuttun. Egemen RAB böyle diyor” (Hezekiel Bölümü, Bab: 22, Ayet: 12).

Yukarıda yer alan Tevrat ayetlerinde faizin yasaklanmış olduğu açıkça anlaşılmasına rağmen, Tesniye Bölümü'nün 23. Bab'ının 19.- 20. ayetlerindeki “Kardeşinize para, yiyecek ya da faiz getiren başka bir şey ödünç verdiğinizde, ondan faiz almayacaksınız. Yabancıdan faiz alabilirsiniz ama kardeşinizden almayacaksınız. Böyle yapın ki, mülk edinmek için gideceğiniz ülkede el attığınız her işte Tanrınız RAB sizi kutsasın.” şeklindeki ifade, Yahudilerin kendi aralarında faizli işlem yapamayacakları, ancak Yahudi olmayanlara faizle borç verilebilecekleri şeklinde yorumlanmıştır. Yahudiler bu hükme dayanarak, tarihin her döneminde oldukça yaygın bir biçimde faizli işlem yapmış ve bunu savunmuşlardır (Elbir, 1952: 3).

Hıristiyanlıkta Faiz

Hıristiyanlığın kutsal kitabı olan İncil'de faizle ilgili açık hükümler bulunmamaktadır. Ancak Matta İncil'inin 5. Bab'ının 42. ayetinde, 6. Bab'ının 19. ve 24. ayetlerinde, 7. Bab'ının 7. ayetinde, 10. Bab'ının 9. ayetinde ve Luka İncil'inin 6. Bab'ının 30.-35. ayetlerinde zımni olarak faizin hoş karşılanmadığına dair ifadeler bulunmaktadır. Faizin haramlığı, İncil'den açıkça anlaşılmasa da, Hıristiyanlığın diğer kurumlarında açıkça ifade edilmiştir. Örneğin M.S. 325 yılında toplanan İznik Konsili (First Council of Nicaea)'nde din adamlarının faiz alması yasaklamıştır (Herbermann, 2012). M.S. V. yüzyılda Papa Büyük Leo tefeciliği *Turpe Lucrum* (utanılacak kazanç) olarak nitelendirerek, tefecilik yapan Hıristiyan din adamlarının aforoz edileceğini ve mezarda kefenlenme hakkını kaybedeceklerini ilan etmiştir (Usury, 2012).

Hıristiyanlıkta faize karşı tutumun netleştirilmesi açısından, bazı Hıristiyan din adamlarının görüşlerini özetlemekte fayda vardır. St. Basil the Great (329/330-379), faiz gelirini kötü kimselerin kötü çocuğuna benzettikten sonra, “Faizle borç vermemiz ve borçludan anaparaya ilave herhangi bir fazlalık

istememiz suçtur... Zenginin fakire borç para vermesi gerekir. Borçta faiz söz konusu olduğu zaman karşı taraf ne dost olur ne de borçlu, bilakis köle olur ve ödünç verenin malı ne kadar çoğalırsa suçları o kadar büyür” demiştir. St. Grégoire de Nazianze (329-390), faizi kiliseyi küçük düşüren ve insanları devamlı sıkıntılara maruz bırakan bir suç olarak görmüştür. Ona göre faizciler yeryüzünü kirleten mahlûklar olup; bunlar tohum atmadığı halde toplayan, ekmediği halde hasat eden ve zenginliğini ziraattan değil de fakirlerin açlığından elde edenlerdir. St. Grégoire de Nysse (331-394), faizi aslında üremeye ve çoğalmaya müsait olmayan camit şeylere bu vasfı verdiği için fitrata aykırı görmüştür. St. Jean Chrysostome (344/349-407): “Allah niçin bütün faizleri yasaklamıştır? Çünkü her iki taraf da zararlıdır da ondan. Bir taraftan birinin fakirliği çoğalırken diğerinin de servetinin çoğalmasına bağlı olarak hataları çoğalmaktadır.” demiştir. St. Jerome (347-420), faizin nakitle sınırlı olmadığını, bütün her şeydeki fazlalığın faiz olduğunu geniş bir şekilde açıklayarak, faizi mahkum etmiştir. St. Augustine of Hippo (354-430) ise faizciyi hırsıza benzeterek, faizin başta din adamları olmak üzere bütün herkese haram olduğunu söylemiştir (Deniz, 2006: 8).

İslam’da Faiz

Faiz kavramının İslami literatürdeki karşılığı ribadır. Arapça bir kelime olan riba, sözlükte fazlalık, artma, çoğalma gibi anlamlara gelir. Fıkıh literatüründe ise riba: “Borç olarak verilen bir parayı veya malı belli bir süre sonunda belirli bir fazlalıkla ödemek ya da borç ilişkisinden doğan ve süresinde ödenmeyen bir alacağa ek vade tanıyıp bu süreye karşılık onu bir fazlalıkla geri almaktır” (Özsoy, 2009: 111).

İlahi dinler içinde faize en katı ve kapsamlı yasaklamayı getiren din İslam’dır. Kuran’da faiz (riba) çeşitli ayetlerle yasaklanmıştır. Bakara Suresi’nin

275. Ayetinde: “Riba yiyenler, kabirlerinden ancak Őeytan çarpmasından hırpalanmış bir kimse gibi kalkarlar. İşte bu, onların: ‘Oysa alışveriş riba gibidir.’ demeleri sebebiyledir. Ve Allah, alışverişi helâl, ribayı haram kılmıştır. Bundan sonra, Rabbinden kendisine öğüt gelen kimse artık vazgeçerse, o takdirde geçmiş olan onundur ve onun hakkındaki hüküm Allah’a aittir. Ve kim de (faizcilige) dönerse, işte onlar ateş ehlidir. Ve onlar orada ebedi kalacak olanlardır.” denilmiştir. Bakara Suresi’nin 276. ayetinde: “Allah, ribayı eksiltir (bereketini giderir) ve sadakayı artırır (bereketlendirir). Ve Allah günahkâr kâfirlerin hiçbirini sevmez.” denilmiştir. Bakara Suresi’nin 278. ayetinde: “Ey iman olanlar! Allah’a karşı takva sahibi olun. Eğer mü’minlerseniz, ribadan arta kalan Őeyi (faizin bakiyesini) bırakın (bakiyeyi almayın).” denilmiştir. Bakara Suresi’nin 279. ayetinde: “Őayet (faiz hakkında söylenenleri) yapmazsanız, Allah ve Resülü tarafından (faizcilere karşı) açılan savaştan haberiniz olsun. Eğer tevbe edip vazgeçerseniz, sermayeniz sizindir; ne haksızlık etmiş ne de haksızlığa uğramış olursunuz.” denilmiştir. Al-i İmran Suresi’nin 130. ayetinde: “Ey iman olanlar! Faizi, kat kat artırarak yemeyin. Ve Allah’a karşı takva sahibi olun. Umulur ki böylece siz, felâha erersiniz.” denilmiştir. Nisa Suresi’nin 160.-161. ayetlerinde: “Artık Yahudilerin yaptıkları zulümlerden ve birçok kişiye Allah’ın yolundan men etmeleri (alıkoymaları) sebebiyle, kendileri için helâl kılınmış olan temiz ve güzel Őeyleri onlara haram kıldık. Ve (bu) ondan (ribâdan) nehyedilmiş oldukları halde ribâ almaları ve insanların mallarını haksızlıkla yemeleri sebebiyledir. Ve onlardan kâfir olanlar için elîm azap hazırladık.” denilmiştir. Rum Suresi’nin 39. ayetinde: “Ve insanların mallarında artış olsun diye faizden (faiz olarak) verdiğiniz Şey (Allah’a ulaşmayı dilemeden yaptığınız zikir), o takdirde Allah’ın katında artmaz...” denilmiştir (Mıhr, 2012).

Faizin haram olduğuna dair birçok hadis vardır. Sahabe, insanı helake sürükleyen günahların neler olduğunu sorunca, Hz. Muhammed yedi büyük

günahtan birinin de faiz yemek olduğunu söylemiştir. Hz. Muhammed faizle ilgili dört sınıfın lanetlendiğini söylemiştir. Bunlar; faiz alan, faiz veren, kâtiplik ve şahitlik yapanlardır. Hadisin sonunda, “Hepsi de günahta müsavidir.” demiştir. Ayrıca Veda Hutbesi’nde şöyle demiştir: “...Faizin her çeşidi kaldırılmıştır, ayağımın altındadır. Fakat aldığınız borcun aslını ödemek gerekir. Ne zulmediniz, ne de zulme uğrayınız. Allah’ın emriyle bundan böyle faizcilik yasaktır. Cahiliyetten kalma bu çirkin âdetin her türlü ayağımın altındadır. İlk kaldırdığım faiz de Abdülmuttalib’in oğlu amcam Abbas’ın faiz alacağıdır...” (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2012).

İslam’da faizin yasaklanmasının sebeplerini şöyle sıralayabiliriz (Yazır, 1969: 967-968; Zaim, 1969: 20):

1.Faiz insanların mallarını karşılıksız almaktır. Çünkü faiz olarak alınan fazlalığın karşılığı yoktur.

2.İslamiyet’te gelirin ya emek mahsulü olması ya da bir teşebbüs veya risk sonucunda elde edilmesi gerekir. Faiz insanları üretimde bulunarak kazanç elde etmek yerine, emeksiz ve risksiz kazanç sağlamaya sevk eder. Bu ise üretimi azaltır ve topluma zarar verir.

3.Faizcilik, insanlar arasında karşılıksız ödünç vermek suretiyle hayır ve yardımlaşmanın kesilmesine neden olur.

4.Faize müsaade etmek, fakirlerden zenginlere doğru haksız bir gelir akışına yol açar.

5.Muhtemelen faiz bilinmeyen birçok fesadın kaynağıdır. Bundan dolayı bütün sebeplerini tam olarak bilmesek bile, faizin kesin olarak haram kılındığı muhakkaktır.

İslam dininin faize karşı olan tutumu gayet açık olsa da, Hz Muhammed’den sonra kurulan İslam devletlerinde faizin tamamen ortadan kaldırıldığı söylenemez. Ancak VII. ve VIII. yüzyıllara ait belgelerden, Arabistan

Yarımadası'nda faiz oranlarının düşük olduğu ve bu bölgeden uzaklaştıkkça yükseldiği söylenebilir (Zeme ve Faruk, 1968: 20). Tarihte İslam'da faizi meşrulaştırmaya çalışan birçok düşünce ileri sürülmüştür. Mesela İran'da bazı din adamları, faizin ancak altın ve gümüş sikkelerde olacağını, bir kimsenin ödünç verdiği kağıt para miktarından fazlasını geri almasının faiz olmayacağını iddia etmişlerdir. Osmanlı aydınlarından Ali Suavi'ye göre, Kuran'da 'Kat kat fazlasıyla riba (faiz) yemeyiniz' ayeti fahiş faizi kastetmektedir. Bu haramdır. Fakat normal orandaki faiz haram değildir. Yusuf Ziya Yörükhan'a göre, Kuran'ın yasakladığı faiz cahiliye döneminde yaygın olan, tüketim ihtiyacına yönelik, durmadan katlanan, zenginın yoksulu sömürmesine yol açan tefeci faizidir. Bugün bankaların çalışma yöntemlerinde bu olumsuz nitelikler yoktur. Bu nedenle modern bankalar ve mali kuruluşlar yasak kapsamına girmez (Hatemi, 1967: 68-71). Ayrıca İslam'da, enflasyon ortamında kredi alan bir kişinin, borç verenin satın alma gücündeki azalmayı telafi etmeye zorlanıp zorlanmayacağı net değildir. Bu düşüncelerle temellendirilmeye çalışılan faiz hîle-i şer'iyye denen yöntemlerle, Osmanlı Devleti de dahil, birçok İslam ülkesinde uygulanmıştır(Hatemi, 1967: 70; Elbir, 1952: 14).

Tarihsel Devirlerde Faiz

İlkçağ'da Faiz (M.Ö 3500-M.S. 476)

Faiz uygulamaları iktisadi düşünceinin belirginleşmeye başladığı ilkçağda birçok filozof ve devlet adamının ilgisini çekmiş, bu konuyu ahlaki ve sosyal yönleriyle ele alan çeşitli düşünceler ortaya atılmıştır.

Tarihi kayıtlara göre, faizle ilgili ilk düzenleme Mezopotamya'da antik Hammurabi Kanunları'nda yapılmıştır. Babil Kralı Hammurabi (M.Ö. 1728-1686)'nin yürürlüğe koyduğu kanunlarda faiz oranları sınırlandırılmıştır. Bu

kanunlarda para ve buğday olarak alınan ödünçler için ayrı ayrı faiz hadleri belirlenmiştir (Elbir, 1952: 3).

İlkçağ Yunan filozoflarından Platon (M.Ö. 427-347) *Yasalar* adlı eserinde, faizin faziletli ve erdemli insanlara yakışmayan, ahlak dışı bir davranış olduğunu söylemiştir. Platon, faizin yol açtığı siyasi, iktisadi ve toplumsal sonuçlardan dolayı yasaklanması gerektiğini savunmuştur. Çünkü faizin gelir dağılımı dengesizliğini artırmasından dolayı yoksulluğun yaygınlaşması, toplumda eşitsizliğe, kıskançlığa, bencillığe, ahlaksızlığa ve çekişmelere yol açması söz konusudur. Platon, bu durumun tasarlamış olduğu ideal devlet yapısında bozulmalara yol açacağını söylemiştir (Gül, 2001: 22). Platon'un öğrencisi Aristo (M.Ö. 384-322) *Politika* adlı eserinde, sadece mübadele aracı olarak nitelendirdiği paranın kısır bir metal olduğunu savunmuştur. Dolayısıyla paranın temel fonksiyonundan uzaklaştırılarak faiz geliri elde edilmesinde kullanılmasının tabiata ve adalete aykırı olduğunu söylemiştir. Faizi kısır bir tavuktan yumurta almak için uğraşmaya benzeten Aristo, 'Para parayı doğurmaz' düşüncesinin ilham kaynağı olmuştur (Aristoteles, 2008: 24; Kuyucak, 1960: 627; Zeytinoğlu, 1992: 92). Ünlü tarihçi Platurque eski Yunan toplumunun tefecilerle ilgili düşüncesini şöyle aktarmıştır: "Faizciler, aç kartalların yaptığı gibi, gaga ve pençelerini etlerinin içine sokmak suretiyle, miskin halkın tüylerini yolan ve kemiğe kadar onları parçalayan açgözlülerdir." Eski Yunan'da faizle ilgili bu görüşlerin etkisiyle devlet birtakım düzenlemelere gitmiştir. Örneğin, Atinalı devlet adamı Solon'un gerçekleştirdiği reformlar kapsamında faiz oranları sınırlandırılmıştır (Elbir, 1952: 4). Ancak eski Yunan'da faizin gerekliliğini savunanlar da olmuştur. Bunların başında Aristo'nun çağdaşı Atinalı ünlü politikacı Demosthenes (M.Ö. 384-322) gelmektedir (Deniz, 2006: 7).

Faizi kınayan benzer ifadeler Marcus Tullius Cicero, Lucius Annaeus Seneca ve Marcus Porcius Cato gibi ilk Romalı düşünürlerde de görülmüştür (White, 1960: 366). Roma'da Cumhuriyet döneminde çıkarılan kanunlarda faiz ya tamamen yasaklanmış ya da belli oranlarla sınırlanmıştır. 12 Levha Kanunu'nda azami faiz haddi sermayenin 1/12'si olarak belirlenmiştir (Elbir, 1952: 4).

Ortaçağ'da Faiz (476-1492)

Ortaçağ, dini eğilimlerin hakim olduğu bir dönemdir. Özellikle Ortaçağ'ın ilk yedi yüzyılında faiz konusuna kilise düşünürleri ve skolastiklerin dayandığı Aristocu yaklaşım hakim olmuştur. Faize karşı olan bu düşünce iki temel gerekçeye dayanmaktaydı: Birincisi, faizle borç verenler emek harcamadan gelir elde ederler. İnsanlar ancak karşılıksız olarak birbirlerine yardım etmelidir (Savaş, 1999: 122). İkincisi, para verimsiz ve kısırdır; değişime aracılık eder ancak mal miktarını artırmaz, bu nedenle para parayı doğurmaz (Akalin, 2009: 238). Bu görüşler doğrultusunda Alman imparatoru Şarlken 789 yılında, din adamları dahil, herkesin faiz almasını yasaklamıştır. 806 yılında yayımladığı başka bir fermanla faizi 'verilenden fazlasını geri almak' şeklinde tanımlamıştır. Ayrıca 1139 ve 1179 yıllarında dini bir konsey olan *Lateran Council* tarafından yayınlanan iki ayrı bildiriyle, kilise faize karşı açık ve kesin bir tavır takınmıştır (Savaş, 1999: 122).

Kilise XIII. yüzyıla kadar çok güçlü olduğundan faiz aleyhinde katı beyanatlar vermiş, tefecilikle çok ciddi mücadele etmiş ve faiz uygulamalarını şiddetli bir şekilde yasaklamıştır. Ancak bu yasakların nedenini açıklayan ikna edici felsefi düşüncelerin ortaya konulamaması, faiz yasağının yerini dolduracak müesseselerin oluşturulamaması ve ekonomik baskılardan dolayı faizli işlemlere taviz verilmeye başlanmıştır. Kilisenin nüfuzu azaldıkça ve

seküler kuvvetlerin ortaya çıkmasıyla faizli işlemlere tolerans gösterilmeye ve müsaade edilmeye başlanmıştır (Eskicioğlu, 1999: 101). XII. ve XV. yüzyıllar arasındaki dönemde ortaya çıkan iktisadi hareketlenmeler, kilisenin Haçlı Seferleri'ni finanse etmek için büyük miktarda ödünç paraya ihtiyaç duyması ve sonraki süreçte kilisenin iktisadi kaynaklarının genişlemesi, faizli ödünç uygulamalarından dolayı Yahudilerin lehine tekelleşme eğilimi gösteren iktisadi yapı kilisenin faizle ilgili düşüncesindeki değişimi başlatan etkenler olmuştur (Elbir, 1952: 6-7).

Ortaçağ Avrupa'sına görüşleriyle damgasını vuran İtalyan Katolik din bilgini papaz Thomas Aquinas (1225-1274), kilise ilkelerine bağlı ve iktisadi fikirlerinin esaslarını Aristo'dan almış olmasına rağmen, faizle ilgili görüşleriyle Avrupa düşünce tarihinde dönüşümü başlatmıştır. Aquinas, tüketim ve kullanımı birbirinden ayırmış ve kullanım amaçlı borçlarda ödenen bedeli meşru görmüştür. Ayrıca ihtiyaçtan dolayı borçlananların alacaklılarına şükran borcu niteliğinde bir fazlalık verebileceklerini savunmuştur. Kilisenin faiz yasağını bir miktar hafifleten Aquinas, bu görüşleriyle başta Martin Luther ve Jean Calvin olmak üzere faizi meşru kabul eden XV.-XVI. yüzyıl düşünür ve din adamlarına öncülük etmiştir (Ergin, 1983: 138). Aquinas'ın etkisiyle, kilise XIII. yüzyılda aşırı faiz ile normal faiz arasındaki ayrımı tartışmış, zamanla *usury* (aşırı faiz, tefecilik) kelimesi yerine *interest* (faiz) kelimesini kullanan literatür kabul edilmiştir (Kureşi, 1966: 25; Kuran, 1997: 29).

Ortaçağ'ın geneli itibarıyla düşüncede faize karşı çıkılmasına rağmen, faizli ödünç işlemleri varlığını sürdürmüştür. Ödünç işlemlerinde faiz uygulamayı meşru gören bu anlayış dört temel gerekçeye dayandırılmıştır: Birincisi, ödünç alan kişi kendi isteğiyle ana paraya ek olarak bir ödemede bulunmak isterse, buna hiçbir engel bulunmamaktadır. İkincisi, şiddetli borç ihtiyacı durumunda olan bir kimsenin, kendi rızasıyla yüksek faiz ödeyerek

borçlanmasında herhangi bir sakınca yoktur (Ergin, 1983: 137). Üçüncüsü, insanların ödünç alması ve vermesi bir zorunluluktur, ancak insanlar katı yürekli olduğundan ödünç vermeye yanaşmazlar. Başka çare olmadığından faize müsaade edilmesi bir mecburiyet halini almıştır (Kureşi, 1966: 24). Dördüncüsü, ödünç veren birtakım risklerle karşı karşıya olduğundan “tazminat akçesi” adı altında bir fazlalık alması uygundur. Ancak bu fazlalığa “faiz” adı vermekten kaçınılmıştır (Zeytinoğlu, 1969: 291). Bu bağlamda *poena conventionalis* (gecikme faizi), *damnum emergens* (ödünç verenin bu ödünçü vermiş olmasından dolayı uğramış olduğu kayıpların karşılanması için verilmesi gereken faiz), *lucrum cessans* (ödünç verenin parasını ödünç vermiş olmasından dolayı mahrum kaldığı karın karşılığı olarak ödenmesi gerekli faiz) ve *periculum sortis* (ödünç vermenin riski karşılığında ödenmesi gereken faiz) adı altında faizli ödünç işlemleri uygulamıştır. Ayrıca *montes profoni* adı verilen borçlanma sistemi ve *Montes Pietatis* adı verilen ödünç alıp verme işlemlerini ve fakir kimselerin kredi ihtiyacını karşılama işlerini yürüten kurum varlığını sürdürmüştür (Savaş, 1999: 125-126).

Yeniçağ’da Faiz (1492-1789)

Ortaçağ kilisesindeki faiz yasağı özellikle tüketime (iaşeye) yönelik borçlanmaları hedef almıştır. Çünkü ilk ve orta çağlarda borçlanmalar genellikle ticari amaçlar için değil de, tüketim amacıyla yapılıyordu. Tarımla uğraşanların kötü hava koşulları veya doğal afet dönemlerinde yaşamlarını sürdürebilmek için ödünç para almak zorunda kalmaları bu dönemdeki en yaygın borçlanma nedeniydi. Borç ödeme kapasiteleri zayıf olan bu kesimin, ayrıca faiz ödemeleri zor duruma düşmelerine, hatta topraklarını kaybederek işsiz kalmalarına neden olabiliyordu. Bu durumu gözlemleyen filozof ve din adamları, güçsüz durumda

olan bu insanları korumak amacıyla faiz gelirini haram saymış ve faizi yasaklamıştır (Dinler, 1994: 419).

Ancak Ortaçağ'ın sonlarında keşfedilen yeni deniz yolları ve kıtalardan dolayı hızla gelişen ve uluslararası bir nitelik kazanan ticaret ve üretim ekonomiye kapitalist bir nitelik kazandırmıştır. Bu durum faiz konusunun dini ve ahlaki inancın etkisinden çıkarak, ekonominin temeline yerleşmesi sürecini başlatmıştır. İktisadi gelişmelerin yanı sıra, Hıristiyanlıkta gerçekleştirilen reform hareketleri faiz konusundaki anlayışı kökünden sarsmıştır (Unay, 2000: 213).

Reform hareketinin önemli düşünürlerinden olan Alman din adamı Martin Luther (1483-1536) ve özellikle Fransız asıllı Jean Calvin (1509-1564) XVI. yüzyılda Katolik kilisesinin faizle ilgili doktrininin temelden sarsılmasına öncülük etmişlerdir. Martin Luther, kilisenin faizle ilgili doktrinindeki koyu taassubun yumuşatılmasına öncülük etmiştir. Luther, faizin insanlığı felakete götüren bir neden olduğunu kabul etmesine rağmen, kilisenin ruhani aracılığına karşı olması sebebiyle faize zımni olarak izin verilmesini ima etmiştir (Seyrek ve Mızırak, 2009: 385). Jean Calvin ise kilisenin faiz doktrinini, Aristo ve skolastiklerin faizle ilgili düşüncelerini açık bir şekilde reddeden ilk dini lider olmuştur. Calvin, paranın verimsizliği ve yararsızlığı düşüncesini reddetmiş; Ortaçağ'ın tefecilik karşıtı yasalarının zamanındaki iş dünyasının kredi gereksinimlerine uygun olmadığını iddia etmiştir. Calvin'in tüccarların ve üreticilerin ödünç aldıkları paralarla kazanç sağladıkları, bu nedenle artan kazançlarından ödünç veren kimselere pay vermelerinin haklılığını savunması, kapitalizmi keşfettiğini göstermektedir. Calvin, tüketim ile üretim öduncünü ve tefecilik ile faizi birbirinden ayırarak, faizin her koşulda ve oranda Tanrı yasasına aykırı düşmediğini ispatlamaya çalışmıştır. Fakir, düşkün, dul veya yetimlerden istenmemesi şartıyla, dürüst ve aşırı olmayan faizi haklı gören

Calvin, *Anti-Usury Laws* (Aşırı Faiz Karşıtı Yasalar)'ın çıkarılmasında önemli katkılarda bulunmuştur (Akalm, 2009: 238; Unay, 2000: 213).

Bu dönemin dşunrlereinden Huldrych Zwingli (1484-1531), yazılarında kilisenin faiz doktrinini güçlü bir Şekilde eleştirmiştir. Christoph Besold (1577-1638) ve Claude Saumaise (1588-1653) faizi kira sözleşmesine benzeterek, paranın kullanımı karşılığında alınan bedel Şeklinde tanımlamışlar ve meşru grmuşlerdir. Charles Dumoulin (1500-1566) ise, Hıristiyanlığın faiz yasağına karşı çıkan ilk hukukçu olmuştur. Ona göre faiz, paranın sahibinin tasarrufunda olmamasından dolayı ortaya çıkan zararın telafisinden kaynaklanmaktadır ve adaletin bir gereğidir (Deniz, 2006: 8). Avrupa'da teorik açıdan bu fikirler giderek taraftar kazanırken uygulamada da bu yönde gelişmeler olmuş ve ilk defa 1545 yılında İngiltere'de VIII. Henry (1509-1547) borç faizini yasallaştırmıştır (Zeytinoglu, 1992: 93-98).

1450-1750 yılları arasında Batı Avrupa'da iktisadi dşuncesinde merkantilizm akımı hakim olmuştur. Merkantilistlere göre faiz, sermayenin kirasıdır. Merkantilistler, düşük oranlı faizi savunmuşlardır. Çünkü düşük oranlı faiz para arzını genişletir, sermayeyi ucuzlaştırarak kredi imkanlarını dolayısıyla yatırımları artırır ve sonuçta istihdamı arttırır. Ancak faiz oranlarının düşüklüğü, ülkedeki para miktarına (değeri madenlere) bağlıdır. Merkantilist dönemin dşunrlereinden Nicholas Bardon (1640-1698)'a göre, faiz oranı yasalarla % 3 olarak belirlenmelidir. Dudley North (1641-1691)'a göre ise, faiz oranı uzun dönemde sermayenin verimliliğiyi ile eşitlenecektir (Ekelund ve Tollison, 1981).

Yeniçağ'ın son yıllarındaki iktisadi dşunce akımı olan fizyokrasinin temsilcisi Fransız devlet adamı A.R.J. Turgot (1727-1781), faizi "Nemalandırma Teorisi" ile açıklamıştır. Nemalandırma Teorisi'ne göre, rant temin eden toprağı satın almaya yarayan para dnç olarak verildiğinde rant

geliri kadar faize hak kazanmalıdır. Turgot, faiz ile rantı özdeşleştirerek, faiz gelirini haklı ve meşru göstermeye çalışmıştır. Ancak Turgot faiz oranının saptanmasında tam serbesti yerine, devlet müdahalesini savunmuştur (Groenewegen, 1971: 327-340). Turgot'un çalışmaları neticesinde 12 Ekim 1789'da kabul edilen yasayla, Fransa'da faizle ilgili yasaklayıcı hükümler kaldırılmıştır (Ramsay, 2010: 20).

Faiz Teorileri

Klasik Faiz Teorisi

Adam Smith ve David Ricardo faizi, parayı ödünç alanın paradan sağlayacağı kardan dolayı ödünç verene ödemesi gereken karşılık olarak görmüşlerdir. Diğer bir ifadeyle, faiz, sermayeyi ödünç olarak alanın, aldığı parayı kullanmasından dolayı edindiği kazançta mukabil ödünç verene ödediği bedeldir. Smith ve Ricardo'ya göre, sermaye ancak tasarruf neticesinde meydana gelebilir. Tasarruf ise, yapılan fedakarlığa karşılık bir fayda sağlanacağı hesaplanmadan tahakkuk ettirilemez (Akdiş, 2001: 125). Smith'e göre faiz, parası alınıp işletilen tasarruf sahibine verilen bir mükafattır. Ricardo'ya göre ise faiz, tasarrufu teşvik ve özendirme vasıtasıdır (Oğuz, 1964: 237). Bu nedenle faiz haddi ile tasarruf miktarı arasında fonksiyonel bir ilişki vardır. Tasarruf miktarı faiz haddine bağlı olarak artar veya azalır. Böylece faiz tasarrufun arz fiyatı olmaktadır.

Smith ve Ricardo'ya göre, tasarrufun talebi olan yatırım miktarı da faiz haddinden etkilenir. Faiz haddi yükseldiği zaman yatırım miktarı azalır, faiz haddi düştüğü zaman yatırım miktarı artar. Tasarruf ve yatırımın birbirine eşit olduğu noktada iktisadi denge oluşur. Eğer tasarruf miktarı yatırım miktarından fazla ise faiz haddi düşer ve bu durum tasarruf miktarının azalmasına yol açar. Tasarruflardaki azalma, tasarruf miktarı yatırım miktarına eşit oluncaya kadar

devam eder. Yatırım miktarı tasarruf miktarından fazla ise faiz haddi yükselir ve bu durum tasarruf miktarını artırır. Tasarruf miktarındaki artış, tasarruf miktarı yatırım miktarına eşit oluncaya kadar devam eder. Görülüyor ki her iki durumda da iktisadi denge, faiz haddinin tasarruflar üzerindeki etkisiyle sağlanmaktadır (Kılıçbay, 1968: 296-297).

Liberalizm sistemini benimseyen klasik iktisatçılar, faizin tam bir serbesti içinde ve hiçbir müdahaleye uğramadan belirlenmesi gerektiğini savunmuşlardır.

Klasik iktisadın temsilcilerinden T.R. Malthus, J.B. Say, J.M. Lauderdale, J.H. von Thünen ve W.G.F. Roscher faizi sermayenin verimliliği ile açıklamışlardır. Bunlara göre sermaye, ödünç alan kimseye kazanç sağlar. Bundan dolayı, sermayenin kaynağı olan tasarruf sahiplerine, tasarruflarının başkaları tarafından üretimde kullanılması sonucu elde edilen ek kazançtan “faiz” adı altında bir pay ödenmesi gerekir. Bu düşünceden hareketle J. M. Lauderdale tarafından geliştirilen Sermayenin Verimliliği (Prodüktivitesi) Teorisi’nde verimlilik, sermayenin doğal bir sonucu olarak görülmüş ve faiz, kredi kullanımında elde edilen değer artışının karşılığı olarak tanımlanmıştır (Dirimtekin, 2000: 316; Kureşi, 1966: 27).

Klasik iktisatçılardan Nassau William Senior faizi ilk kez para arzı yönünden açıklamaya çalışmıştır. İmsak (Feragat) Teorisi diye adlandırılan bu teoriye göre faiz, tasarruf sahibinin tüketimden vazgeçmesine dolayısıyla fedakarlığına (özverine) dayanır. Bu teoriye göre, sermaye birikiminin temelinde fedakarlık vardır. Çünkü kişilerin bugünkü gelirlerinin bir kısmını tüketmeyip geleceğe ertelemeleri, diğer bir ifadeyle tasarruf etmeleri kendileri açısından bir fedakarlık sayılır. Dolayısıyla kişileri bugünkü tüketimin vereceği tatminden vazgeçirebilmek için onlara ek bir ödeme yapmak gerekir. Faiz, bu fedakarlığın karşılığındaki bedeldir (Zeytinoğlu, 1969: 295; Kazgan, 1993: 5).

Klasik Faiz Teorisine Yöneltilen Eleştiriler

Klasik teoriye göre, tasarruf artışı, tüketim harcamalarının azalması anlamına gelir. Öte yandan tasarrufların artması, faiz haddini düşürmek suretiyle yatırımları artırır. Bu durumda tüketim harcamalarının azaldığı dönemde yatırımlar artar. Böyle bir durumu açıklamak mümkün değildir. Çünkü yatırımın temel amacı, tüketim için mal üretmektir (Savaş, 1963: 8-9). Diğer bir ifadeyle, bazı insanlar harcamalarında kısıntı yapmak suretiyle tasarruflarını artırırsa diğer insanların gelirleri düşecektir (Kureşi, 1966: 46).

Klasik iktisatçılar tasarrufun gelire dayandığını fark etmiş, fakat gelirin yatırıma dayandığını fark edememişlerdir. Yatırımlardaki herhangi bir değişme geliri de değiştirir. Gelirde meydana gelen bir değişme ise tasarrufun değişmesine yol açar. Bu durumda tasarrufun yatırım tarafından tayin edildiği sonucu ortaya çıkar. Örneğin faiz haddindeki bir yükselme yatırımları azaltır. Yatırımlardaki azalma ise, gelirin azalması yoluyla tasarrufların azalmasına yol açar. O halde yükselen faiz haddi tüketimi azalttığı gibi tasarrufu da azaltır (Savaş, 1963: 77, 100).

Klasik iktisatçılar tasarruf miktarının faize karşı esnek olduğunu öne sürerken, tasarruf yapmanın başlıca amacının faiz elde etmek olduğunu düşünmüşlerdir. Halbuki insanlar sadece faiz elde etmek amacıyla değil de, başka amaçlarla da tasarrufta bulunurlar. Yani faiz haddi ne olursa olsun insanlar tasarruf yapmayı tercih edebilirler. Ayrıca Klasik teoride borç verilebilecek fonların tek kaynağı olarak tasarruflar gösterilmiştir. Halbuki borç verilebilecek fon kaynakları arasında para hacminin genişletilmesi veya eldeki atıl para stokunun azaltılması da vardır (Eren, 1960: 21-23).

Klasik iktisatçılar tasarrufların atıl durumda kalarak yatırımlara dönüşmemesi ihtimalini göz ardı ederek, tamamen borç verildiğini varsaymışlardır. Gerçekte ise insanlar tasarruflarının bir kısmını borç vermeyip,

ellerinde atıl para stoku olarak da tutabilirler. İnsanlar tasarruflarının bir kısmını yatırıma dönüştürmeyip ellerinde tuttıkları için, yatırım miktarının borç verilebilir fon miktarına eşit olmasına imkan yoktur. Bu durumda tasarruf miktarı faiz haddinden etkilense bile, faiz haddi tasarruf ile yatırımın birbirine eşit olduğu noktada dengelenmeyecektir (Eren, 1960: 23; Kılıçbay, 1968, 302-304). Nitekim bazı dönemlerde faiz hadlerindeki düşüşe rağmen, tasarruf miktarının azalacağı yerde, tam aksine önemli ölçüde arttığı görülmüştür (Kureşi, 1966: 29-30).

Faiz haddini yatırımların verimlilik derecesine göre belirleyen Sermayenin Verimliliği Teorisi, ilk bakışta makul görülmesine rağmen, faiz haddini açıklayamamıştır. şöyle ki, yatırımların verimlilik derecesi yatırım miktarına bağlıdır. Çünkü azalan verimler kanununa göre, yatırım miktarı arttıkça verimlilikleri azalır. Diğer taraftan yatırım miktarı faiz haddine bağlıdır. Bu durumda faiz haddi bilinmedikçe, yatırımların verimlilik derecesini tespit etmenin imkanı yoktur. Kısacası yatırımların verimlilik derecesi faiz haddini değil, bilakis faiz haddi yatırımların verimliliğini belirler (Eren, 1960: 23). Ayrıca klasik teoride değişken kar ile sabit faiz haddi arasında nasıl bir ilişki bulunduğu da açıklanamamıştır. Parasal sermayenin, ödünç alan kimseye kar getirip getirmeyeceğini veya ne kadar kar sağlayacağını ödünç işleminin başında tespit etmek mümkün değildir. Ödünç alanın krediyi kullanması neticesinde zarara uğraması, hatta sermayesini tümüyle kaybetmesi halinde bile faiz ödemeye devam etmesi; diğer bir ifadeyle, kar oranının değişmesine rağmen faiz haddinin sabit kalması durumu açıklanamamıştır (Mannan, 2012).

Birçok iktisatçı Senior'un faizi, tüketimde fedakarlığa veya paranın harcanmasının sağlayacağı zevklerden vazgeçmeye dayandıran teorisini eleştirilmiştir. İmsak Teorisi'nde para harcamanın sağlayacağı zevklerden vazgeçme veya fedakarlığın gerçek anlamda bir rahatsızlık yaratması söz

konusudur. Ancak fakir insanların tüketimlerinden fedakarlık ederek tasarrufta bulunmaları birçok zorunlu ihtiyaçlarını karşılayamamalarına sebep olabilmesine karşın, birçok zengin en küçük bir rahatsızlığa katlanmadan tasarrufta bulunabilir. Senior, farklı gelire sahip olanların tasarrufta bulunurken katlanacakları farklı rahatsızlık ve fedakarlık derecelerini belirlememiştir. Sosyalist iktisatçı Ferdinand Lassalle “Mahrumiyet içinde yaşayan zavallı ve çilekeş milyonerler ve buna karşılık zevk-u sefa içinde yaşayan mutlu yoksullar” ifadesiyle bu teoriyi alaylı bir şekilde yorumlamış ve zenginlerin nefislerini mahrum etme pahasına tasarrufta bulduklarını söylemenin çok gülünç olacağını ileri sürmüştür (Kureşi, 1966: 31; Mannan, 2012).

Neo-klasik Faiz Teorileri

Alfred Marshall

Senior’un İmsak Teorisi eleştirilere maruz kalınca, Alfred Marshall faizi fedakarlık yerine beklemenin bedeli olarak değerlendirmiştir. Marshall’a göre insanlar yaratılışları icabı peşin olanı veresiye olana tercih ederler. Bugün gelecekte daha önemlidir; çünkü gelecek meçhul ve karanlıktır. Bugünün yarına tercih edilmesi, mevcut malların gelecekteki mallardan daha cazip ve değerli olmasına yol açar. Aynı şekilde sermaye sahibinin bugün harcanabilir ve tüketilebilir durumda bulunan parasını tasarruf ederek bir başkasına verip belli bir süre beklemesi zor ve külfetli bir durumdur. Faiz, tasarrufu sermaye olarak kullanılması için başkasına vererek beklemenin bedelidir. Diğer bir ifadeyle, tüketimi erteleyerek beklemek için bir özendiriciye ihtiyaç vardır ve bu özendirici faizdir (Baysa, 2004: 28; Mannan, 2012).

Marshall’a göre, sermaye talebi sermayenin marjinal verimliliğine bağlıdır. Sermayenin marjinal verimliliği, üretime katılan en son birim sermayenin sağladığı üretim fazlalığıdır. Sermayenin marjinal verimlilik değeri

piyasaya arz edilen sermayenin faiz haddine eřit olduđu noktaya kadar sermaye talebi olacaktır. Fakat sermayenin marjinal verimlilik deęeri piyasa faiz haddinden dūřukse yatırım yapmak karlı olmayacak, dolayısıyla sermaye talep edilmeyecektir. Bu sürecin bir bařka yōnū de řudur: Eęer herhangi bir yatırımda kullanılacak sermayenin marjinal verimlilik deęeri piyasa faiz haddinden dūřukse, bu yatırım projesi gerçekleřtirilmeyecektir. Ancak zamanla sermaye miktarı arttıka, azalan verimler kanununa gōre sermayenin marjinal verimlilięi azalacaktır. Bōylece zaman geçtikçe marjinal verimlilięi dūřuk olan yatırım projelerinin gerçekleřtirilmesi zorunluluęu doęacaktır. Azalan verimler durumu teknolojik yenilikler ile durdurulamadıęı takdirde, zamanla faiz haddi ve yatırımların marjinal verimlilięi dūřecektir (Samuelson 1965: 644).

Marshall'ın faiz teorisi iki açıdan yetersizdir. Birincisi, bugūnkū tūketimi geleceęe ertelemek veya tasarrufu bařkasına vererek beklemek her durumda faizi gerektirmez. Ayrıca beklemenin fiyatını saptamak için deęiřmeyen bir ōlu geliřtirme olanaęı da yoktur (Mannan, 2012). İkincisi, Marshall'ın faiz haddini sermayenin marjinal verimlilik oranına baęlamaya çalıřan teorisi bařarılı deęildir. Denklik halinde, faiz haddinin sermayenin marjinal verimlilik oranına eřit olacaęı doęrudur; ūnkū cari yatırım hacmini eřitlik noktasına varıncaya kadar artırmakta veya azaltmakta karlılık olacaktır. Ancak bu durumu bir faiz teorisi haline getirmek veya bu durumu baz alarak faiz haddini tespit etmeye çalıřmak kısır bir dōngūye dūřmek olur. Neticede Marshall da faiz haddini bu esaslara gōre açıklamaya çalıřırken sonuca ulařmamıřtır. ūnkū sermayenin marjinal verimlilik oranı kısmen cari yatırım hacmine baęlıdır ve bu hacmin ne olacaęını hesaplamadan ōnce faiz haddini bilmek gerekir. Őnemli olan yeni yatırımdan elde edilecek ūretim, yani sermayenin marjinal verimlilik oranının faiz haddine eřit olduđu noktaya kadar gōtūrūlmesidir. Marjinal verimlilik oranı çizgisinden anlařılması gereken, faiz

haddinin ne olduğu değil; faiz haddi bilindiğine göre, yeni yatırım üretiminin hangi noktaya kadar götürüleceğidir (Keynes, 1963: 182).

Eugene von Böhm-Bawerk

Senior'un İmsak Teorisi'ni yetersiz görenlerden biri de faizi zaman tercihi ile açıklayan marjinalist ekolün önde gelen isimlerinden Eugene von Böhm-Bawerk'tir. Böhm-Bawerk'in kuramı literatürde faizin para farkı "Acyo Teorisi" olarak bilinmektedir. Böhm-Bawerk: "Kural olarak şu andaki bir mal gelecekteki aynı tür ve miktarından daha değerlidir. Bu önerme faizin ruhu ve özüdür..." demiştir. Çünkü bu teori faiz olgusunun varlığını, gelecekteki bir malın değeri ile mübadele edilen şimdiki malın değerine atfedilen primin ruhunda anlamını bulmuştur (Seyrek ve Mızrak, 2009: 388). Acyo Teorisi'ne göre faiz, insanların şimdiki değerlere, gelecekte daha büyük bir önem vermelerinde oluşan değer farkını kapatan bir araçtır. Diğer bir ifadeyle faiz, gelecekteki gereksinmenin bugünkü tatmin derecesine erişebilmesi için alınan bir fazlalıktır (Oğuz, 1964: 318). Böhm-Bawerk bugün elde bulunan malın gelecekteki aynı miktardaki maldan daha değerli olmasını psikolojik ekonomik ve teknik olmak üzere üç nedene dayandırarak açıklamıştır (Karakuş, 2006: 48-49):

1. İnsanların farklı zamanlardaki istekleri ve tatminleri arasında farklılıklar vardır. Bu farklılıklar, bazı insanların gelecekteki kazanma kapasitelerinin şimdikinden daha fazla olacağını kabul etmesinden; yani gelecekte daha fazla para kazanacaklarını düşünerek şimdiki kazançlarını daha üstün tutmalarından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle gelecekte elde edilecek mallar ile bugün elde bulunan mallar arasında acyo bulunmaktadır.

2. İnsanlar bugünkü mevcut malları gelecekteki mallara tercih ettiklerinden, gelecekte geri ödeyecekleri bir borç için faiz ödemeye hazırdırlar.

Bu faiz, gelecekte beklenen kazancın bugünkü mallar üzerindeki fazlasına, yani acyoya eşittir.

3.şimdiki mallar gelecekteki mallara göre teknik üstünlüğe sahiptir. şimdiki malların gelecekteki mallardan üstün olması, marjinal faydasının ve değerinin daha yüksek olduğunu gösterir. Dolayısıyla acyo vardır. (Böhm-Bawerk bu iddiasında sermaye mallarının fiziksel verimliliğini baz almıştır).

Kısacası Böhm-Bawerk, bugünkü malların daima gelecekteki mallardan daha değerli olduğunu iddia etmiştir. Bu bakımdan insanların tercih farkını ortadan kaldıracak için onlara faiz ödenmelidir.

Böhm-Bawerk'in faizin nedenlerini açıklayan görüşleri iki açıdan eleştirilmiştir. Birincisi, insanların büyük çoğunluğu bugünkü ihtiyaçlarını gidermek için servetlerini tktmekten ziyade, gelecekteki ihtiyaçları için tasarrufta bulunmayı tercih ederler. Çünkü gelecekteki ihtiyaçlarının bugünkü ihtiyaçlarından daha fazla olacağını dşnrlr (Kureşi, 1966: 36). İkincisi, elde bulunan malın marjinal verimliliğinin gelecekteki malın marjinal verimliliğinden daha büyük olduğu görüşünün yanlış olduğu belirtilmiştir (Seyrek ve Mızırak, 2009: 388).

Irving Fisher

Amerikalı ekonomist Irving Fisher, Böhm-Bawerk'in faizin nedenini açıklayan ilk iki önerisini; yani faizi bireylerin şimdiki ve gelecekteki mallar arasındaki zaman tercihine dayandırdığı görüşünü kabul etmiştir. Fisher'e göre faiz, insanların bugünkü bir doları gelecekteki gelirlerinin bir dolarına tercihlerini yansıtan bir indekstir. Faiz oranı ise, bireylerin gelecekteki belli bir geliri bugün elde edebilmek için ödemeye razı oldukları fiyattır. Fisher, faiz oranını belirleyen unsurları iki gruba ayırmıştır. "Sübjektif Gler" adını verdiği birinci grup unsurlar, bireylerin bugünkü malları veya geliri geleceğin

malları veya gelirine tercih etmelerine neden olan unsurlardır. Fisher bu subjektif unsurlara “İstek İlkesi” adını vermiştir. Fisher, yatırımı belirleyen ikinci unsura “Yatırım Fırsat Maliyeti” adını vermiştir. Bu grup, mevcut yatırım imkanları ile nihai malları üretmekte kullanılan faktörlerin produktivitelerini kapsar. Fisher’e göre bireylerin ödünç almak, ödünç vermek, yatırım yapmak veya yatırımlarını tekrar likit varlığa dönüştürmek gibi davranışlarla gelir akımlarını değiştirme imkanına sahiptirler. Bu imkanlardan hangilerini, ne zaman kullanacakları ise farklı yatırımların getiri oranına ve piyasa faiz haddine bağlıdır. Yani Fisher faiz haddinin hem yatırım hem de bireyin zaman tercihi tarafından belirlendiğini söylemiştir (Savaş, 1999: 719-720). Ancak Fisher’e göre, Böhm-Bawerk’in bugünkü malların teknik üstünlüğü olduğu önerisi bir aldanmadır; aslında üretkenlik teorisinin ayrı bir ifade tarzıdır. Kaynaklar her gün biraz daha fazla gelecekteki kullanıma doğru yönlendirilirse rölatif olarak bugün için gerekenin altında, gelecek için ise gerekenin üstünde bir hazırlık yapılmış olacaktır. Böylece bugünkü mallar azalacak ve gelecekteki mallara oranla değerleri artacaktır (Mannan, 1980: 233).

Keynes’in Faiz Teorisi

John Maynard Keynes, faiz olgusunu makro iktisadi sistem çerçevesinde analiz eden ilk teorik yaklaşımı ortaya atmıştır. Faizi tasarruf ve yatırım gibi reel etkenler çerçevesinde analiz eden klasik ve neo-klasik iktisatçıların görüşlerini reddeden Keynes, faiz teorisinde parasal unsurları esas almıştır. Likidite Tercihi adı verilen bu teoriye göre faiz, ellerinde para bulunanları, bunu nakit şeklinde muhafaza etmekten vazgeçirmek için ödenen bedeldir (Eren, 1960: 24).

Keynes, faiz haddinin yatırımlar üzerinde doğrudan etkisinin bulunduğunu; ancak tasarruf hacmini belirlemede ciddi derecede rolü olmadığını iddia etmiştir. Keynes’e göre, tasarruf ve yatırım belirlenme açısından birbirinden

farklı süreçler arz etmektedir. Şöyle ki, yatırım hacmi çeşitli vade ve risk derecelerine sahip borçlar üzerine yüklenen karmaşık faiz hadleri ile sermayenin etkinliği şedl arasındaki göreli ilişkiye dayanan getiri oranı tarafından belirlenirken; tasarruf hacmi bireyin psikolojik zaman tercihi tarafından belirlenir. Keynes, bireyin psikolojik zaman tercihine göre belirlenen, birbirinden farklı iki karar almak durumunda olduğunu iddia etmiştir. Buna göre birinci karar, cari gelirin şimdiki tüketim ve geleceğe ertelenen tüketim arasında nasıl bölüneceğini belirleyen karardır ki, bu tüketim eğilimini belirler. Birey bu kararı verdikten sonra, gelecekte tüketmek üzere ertelediği tüketimini ya da gelirini ne şekilde tutacağına karar vermek durumundadır. Birey ertelediği tüketimine karşılık gelen geliri olduğu gibi likit olarak tutabilir veya getiri sağlamak amacıyla likit olmayan bir varlık formuna dönüştürebilir. Bireyin likit ve likit olmayan varlıkların bileşimi ile oluşturacağı portflyo, bireyin arzusuna göre belirlenen likidite tercihi derecesine bağlıdır. Yani Keynes'e göre, faiz haddi sadece tasarrufa veya bekleme fedakarlığına karşılık gelen bir getiri değildir. Faiz haddi ise, tüketimden ertelenerek arz edilen tasarruf fonları ile bu fonlara yönelik kredi talebini dengeleyen bir fiyat değildir. Faiz, belli bir süre likiditeden uzak kalmanın mkafatıdır. Açıkça görülüyor ki Keynes, faiz teorisini bireyin servetini likit olarak veya likit olmayan bir varlık halinde tutması tercihi üzerine kurmuştur (Seyrek ve Mızırak, 2009: 390).

Keynes'e göre, likidite tercihi artarsa faiz haddi yükselir, azalırsa faiz haddi düşer. Çünkü likidite tercihinin artması halinde mevcut para, talebi karşılayamaz, azalması halinde ise arz fazlalığı oluşur. Diğer bir ifadeyle, faiz haddi, insanların ellerinde tutmak istedikleri para miktarı ile mevcut para stokunu eşitleyen fiyattır. Faiz haddi düştükçe insanlar ellerinde daha fazla para tutmak isteyecek, yani likidite tercihi artacaktır. Neticede elde tutulmak istenen para, mevcut para arzını aşacaktır. Eğer faiz haddi yükselirse likidite tercihi

azalacak, dolayısıyla insanların ellerinde tutmak istedikleri para miktarı azalacaktır (Savaş, 1963: 100).

Keynes'e göre, sermaye miktarı, sermayenin marjinal verimliliği cari faiz haddinden yüksek olacak kadar nadir olmalıdır. Eğer sermaye artışı fazla ise, azalan verimler kanununa göre, sermayenin marjinal verimliliğinin sıfır olması ihtimali vardır. Bu ise, faiz haddinin sıfır olması demektir. Ancak psikolojik ve diğer faktörler faiz haddinin sıfıra veya sıfırın altına düşmesine mani olur. Bir taraftan geleceğin belirsiz olması diğer taraftan ödünç verenle ödünç alanı karşılaştırmanın maliyetli olması, uzun dönemde faiz haddinin en az % 2-2,5 olmasını zorunlu kılar (Savaş, 1963: 124-127). Keynes, faiz haddini belirleyen faktörlerden birinin de para miktarı olduğunu iddia etmiştir. Para miktarı azaldığında, para stokunun insanların para tutma arzularının tatminine kafi gelebilmesi için faiz haddinin yükselmesi gerekir. Para miktarı arttığında ise, insanların ellerinde para tutmak istemeleri için faiz haddinin düşmesi gerekir (Eren, 1960: 25).

Keynes faiz teorisinde sadece parasal unsurlara yer vermesinden dolayı eleştirilmiştir. Çünkü Keynes faizi açıklarken ekonominin üretim kesimini ve şartlarını dikkate almamıştır. Ancak üretim kesimi faiz haddinin belirlenmesinde temel rolü oynar. Çünkü sermayenin marjinal etkinliği yatırım kararlarında dikkate alınması gereken bir faktördür ve doğal olarak ekonomide bu iki kesim etkileşim halindedir. Ayrıca Keynes'in faiz teorisinde faizin teorik olarak nereden kaynaklandığı ve nasıl belirlenmekte olduğu açıklanmamıştır. Faiz, a priori bir olgu ve temel bir kriter olarak kabul edilmiştir. Çünkü faiz likidite tutma ve yatırım yapma ile ilgili kararlarda gözetilen temel kriterdir. Keynes, faizin oluşumunu açıklamaya yönelmemiş; faizi sadece makro iktisadi değişkenlerle ilişkilendirerek daha önce rastlanmadık bir şekilde yorumlamıştır.

Ancak bu yenilik faizin bir olgu olarak varlığının haklı gösterilmesi veya faiz haddinin oluşma s¼reci ile ilgili değildir (Seyrek ve Mızırak, 2009: 391).

d¼n Verilebilir Fonlar Teorisi (Genel Faiz Teorisi)

Klasik ve neo-klasik faiz teorilerinde tasarruf ve yatırım, yani reel etkenler faizi belirleyen temel unsurlar olarak esas alınmıştır. Keynes ise sadece parasal etkenleri esas alan faiz teorisini ortaya atmıştır. Eleştiriler ¼zerine Dennis Holme Robertson ve Knut Wicksell tarafından reel ve parasal etkenleri birlikte ele alan d¼n Verilebilir Fonlar Teorisi (Genel Faiz Teorisi) geliştirilmiştir (Dinler, 1994: 426).

d¼n Verilebilir Fonlar Teorisi'nde bir yandan klasik ve neo-klasik faiz teorilerinin esas aldıkları sermaye arz ve talebi diğer yandan Keynes'in esas aldığı para arz ve talebinin etkilediği unsurlar ele alınmıştır. Para arzının faiz oranına karşı duyarlı olduğu gr¼ř¼nden hareket edilerek oluşturulan bu teoriye göre, d¼n verilebilir fonların arzı, tasarruf ve para stokunda meydana gelen değişikliklerin toplamına eşittir. d¼n verilebilir fonların talebini ise yatırım finansmanı belirler. Faiz haddinin y¼kselmesi, tasarrufları artırarak ve atıl durumdaki parayı piyasaya çıkararak kredi hacmini b¼y¼t¼r (Oğuz, 1964: 340).

Sosyalizmde Faiz

Sosyalist sistemin en önemli temsilcileri Karl Marx, Frederic Engels, Ferdinand Lassalle, Karl Rodbertus ve Pierre-Joseph Proudhon'dur. Bu d¼ř¼n¼rler sermaye faktör¼n¼n geliri olan faizi reddetmiş; faizin hiçbir hizmet karşılığı olmadığını, sadece emekten gasp edilmiş bir gelir olduğunu ileri s¼rm¼řlerdir (Zeytinoğlu, 1992: 98-101).

Sosyalistlere göre sermaye, biriktirilmif emekten başka bir Şey değildir. M¼teřebbisler emek sahiplerinin yarattıkları değerinin bir kısmını "¼cret" adı

altında öderler. Emeğin yarattığı geriye kalan değer (artı değer) ise ödenmeyen ve faize konu olan ücretten başka bir şey değildir (Zeytinoğlu, 1969: 297). Müteşebbis, ihtiyaç duyduğu sermayeyi ödünç almak için “kar” adı altında ele geçirdiği artı değerın bir kısmını feda etmek zorundadır. Müteşebbisin feda etmek zorunda olduğu bu kısım ise faizdir. Bundan dolayı faiz, dış görüşüne rağmen, artı değerın özel şeklinden başka bir şey değildir (Baby, 1963: 180).

Sonuç

Tarihsel açıdan faiz olgusuna yönelik yaklaşım, tutum ve düşünceler genel olarak iki döneme ayrılmıştır. Birincisi; felsefi, ahlaki ve dini eğilimlerin hakim olduğu ilk ve orta çağ dönemidir. Faiz uygulamalarının yasaklandığı ve tefecilikle mücadele edildiği bu dönemdeki düşüncenin kaynakları ilkçağ filozofları ve ilahi dinlerdi. Bu dönemde kısır bir meta ve sadece bir değişim aracı olarak görülen paradan insan emeğinin mahsulü olmayan faizin alınmasına karşı çıkmıştır. Faiz uygulamalarının gelir dağılımı dengesizliğini artırmasından dolayı yoksulluğun yaygınlaşmasına yol açtığı; dolayısıyla toplumsal eşitsizliğe, sosyal çekişmelere ve ahlaki bozulmaya neden olduğu iddia edilmiştir. Bu dönemde faiz uygulamalarının yasaklanmasının temel nedeni, ödünç alan kesimin genellikle tüketim amacıyla kullanmak üzere zenginlerden borçlanan fakir çiftçilerden oluşmasıydı. Neticede zor duruma düşen fakir kesimi koruma ihtiyacı faiz gelirinin haram sayılmasının ve faiz uygulamalarının yasaklanmasının temel nedeniydi. Ancak tüm mücadele ve yasaklamalara rağmen, bu dönemde faizli ödünç işlemleri farklı isimler altında uygulanmaya devam etmiştir. İkincisi ise Protestanlığın doğuşundan sonra yoğunlaşan iktisadi ve teknik gelişmeler neticesinde sermaye birikiminin artması sonucu faizin ekonomik yapının temel unsuru olarak kabul edildiği dönemdir. Bu dönemde faiz haddi ile tasarruf ve yatırımlar arasında fonksiyonel bir ilişki bulunduğu kabul edilmiş; faizin atıl

durumdaki parayı yatırıma dönüştürerek ekonomik büyümeyi ve kalkınmayı sağladığı iddia edilmiştir. Bu düşüncenin temelinde sermayenin potansiyel nemaya sahip olduğu, dolayısıyla faizin sermayenin verimliliğinden kaynaklandığı görüşü hakimdi. Bu düşünceden hareketle faizi açıklamaya çalışan çok sayıda teori geliştirilmiştir. Bu kapsamda merkantilistlere göre faiz, sermayenin kirası; fizyokratlara göre ise sermayenin rant geliridir. Smith faizi tasarrufun mükafatı, Ricardo ise tasarrufu özendiren bir araç olarak görmüştür. Senior faizi ödünç verilen paradan dolayı tüketimdeki fedakarlık ile, Marshall ise beklemenin bedeli ile açıklamıştır. Böhm-Bawerk'e göre faiz para farkından, Fisher'e göre zaman tercihinden, Keynes'e göre ise likidite tercihinden kaynaklanmaktadır. Ancak bu teorilerde faizin haklılığını ve dayandığı gerekçeleri açıklayan tatmin edici ve genel kabul gören sonuçlara ulaşamamış; faiz ilke olarak a priori bir olgu ve temel bir unsur olarak kabul edilmiştir. Ayrıca sermayenin değişken verimliliğine karşın, faizin önceden sabit oranda saptanması durumu açıklanamamıştır.

Günümüzde para ve sermaye piyasaları muazzam boyutlara ulaşmıştır. Öte yandan, müteşebbislerin sadece öz sermayeleri ile ekonomik faaliyetlerde bulunmaları oldukça güçleşmiştir. Buna karşın özellikle İslam dininin faiz konusundaki sert telkinleri malumdur. Bu tezat dindar Müslümanları ikilem içerisinde bırakmakta ve onları finans kurumlarıyla iç içe yaşamı zorunlu kılan modern iş hayatında pasifliğe itmektedir. İslam ülkelerinde tasarrufların bir kısmının finansal sistemin dışında kalması, ekonomik kaynakların etkin kullanılamaması sorununu ortaya çıkarmaktadır. Bu durum faizin meşruluğu konusunun toplumun her kesimini tatmin edici bir şekilde sonuca bağlanamadığını; faizin teorisiyle ve uygulamasıyla halen tartışmalı bir konu olduğunu göstermektedir.

Kaynaklar

- Akalın, K.H. (2009). Eski Ahit Metinlerinde J. Calvin'in Faiz Yorumu, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 13 (1), 237-252.
- Akdiş, M. (2001). *Para Teorisi ve Politikası*, Beta Yayınları, İstanbul.
- Aristoteles. (2008). *Politika*, (Çev: Mete Tunçay), Remzi Kitapevi, İstanbul.
- Baby, J. (1963). *Kapitalist Ekonominin Tenkidi*, (Çev: Adil Onursal), Sosyal Yayınları, İstanbul.
- Baysa, H. (2004). *İslam Hukukunda Ribânın İlleti*, Harran Üniversitesi SBE Temel İslam Bilimleri A.B.D. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Şanlıurfa.
- Deniz, A. (2006). *İslam Hukukunda İlet Kavramı ve Faizin İlleti*, Uludağ Üniversitesi SBE-Temel İslam Bilimleri A.B.D. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa.
- Dinler, Z. (1994). *Mikro Ekonomi*, Ekin Kitapevi, Bursa.
- Dirimtekin, H. (2000). *Milli Gelirin Dağılımı*, İktisada Giriş Kitabında Bölüm, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Diyanet İşleri Başkanlığı, Vedâ Hutbesi.
<http://www.diyanet.gov.tr/turkish/hutbe/vedahutbesi.asp>
(Erişim: 03.03.2012).
- Ekelund, R.B. ve Tollison R.D. (1981). *Mercantilism as a Rent-Seeking Society: Economic Regulation in Historical Perspective*, Texas A&M University Press.
- Elbir, H.K. (1952). Fahiş Faiz Meselesi, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 18, Sayı: 3-4, 3-21.
- Eren, S. (1960). *İstihdam ve İktisadi Politika*, Ajans Türk Matbaası -Bilge Yayınevi, Ankara.

- Ergin, F. (1983). *Para Faiz ve Teorileri*, Beta Yayınları, İstanbul.
- Eskicioğlu, O. (1999). *İslam ve Ekonomi*, Çağlayan Matbaası, İzmir.
- Groenewegen, P.D. A. (1971). Reinterpretation of Turgot's Theory of Capital and Interest, *The Economic Journal*, Cilt. 81, Sayı: 322, June 1971, 327-340.
- Gül, A. R. (2001). *Tarihi Bağlamı Çerçevesinde Kuran'da Riba Yasağı*, Ankara Üniversitesi SBE Temel İslam Bilimleri A.B.D. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.
- Hatemi, H.P. (1967). *İslam Açışından Sosyalizm*, Hareket Yayınları, İstanbul.
- Hatipoğlu, Z. (1967). *Para, Kredi ve Bankacılık*, Hamle Matbaası, İstanbul.
- Herbermann, C.G. (ed), *Catholic Encyclopedia*, Cilt: 11, Robert Appleton Company, New York, 1914,
<http://www.newadvent.org/cathen/11209a.htm> (Erişim: 03.03.2012).
- İncil (Yeni Ahit). <http://www.dunyadinleri.com/incil/>, (Erişim: 03.03.2012).
- Karakuş, A. (2006). *İslam Hukuk Kaynaklarındaki Faiz Kavramının Modern Ekonomi Bağlamında Yeniden Değerlendirilmesi*, Sütçü İmam Üniversitesi SBE Temel İslam Bilimleri A.B.D. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş.
- Kazgan, G. (1993). *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, Remzi Kitapevi, 6. Basım, İstanbul.
- Keynes, J.M. (1963). *Çalışma Faiz ve Para Hakkında Genel Teori*, Çev: Akif Erginay, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Kılıçbay, A.K. (1968). *İktisadın Prensipleri*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını No: 327, İstanbul.
- Kuran, T. (1997). Islam and Underdevelopment: An Old Puzzle Revisited, *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, Cilt: 153, Sayı: 1, 25-41.

- Kureşi, E.İ. (1966). *Faiz Nazariyesi ve İslam*, (Çev: Salih Tuğ), Ahmet Sait Matbaası, İstanbul.
- Kuyucak, H.A. (1960). *İktisat Dersleri*, 2. Basım, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul.
- Mannan, M.A. (1980). *İslam Ekonomisi Teori ve Pratik*, Fikir Yayınları, İstanbul.
- Mannan, M.A. *İslam'da Gelir ve Servet Dağılım-2*, (Çev: Bahri Zengin, Tevfik Ömeroğlu)
http://www.davetci.com/d_ekonomi/ekonomi_mannan_04.htm
(Erişim: 03.03.2012).
- Mihr, İ.A. *Kuran-ı Kerim Tefsiri*, <http://www.kurantefsiri.com/>, (Erişim: 03.03.2012).
- Oğuz, O. (1964). *Genel İktisat Teorisi Dersleri*, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul.
- Özsoy, İ. (2009). *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Faiz Maddesi, Cilt: 12, Ankara.
- Ramsay, I. (2010). A Tale of Two Countries: Responding to Over-Indebtedness in France and the UK: 1985-2010: The role of interest rate ceilings, *University of Toronto Law Journal*, Sayı: 60, ss. 9-25.
- Samuelson, P.A. (1965). *İktisat*, (Çev: Y. Demirgil), ODTÜ Yayını, Ankara.
- Savaş, V.F. (1999). *İktisadın Tarihi*, 3. Baskı, Siyasal Kitapevi, Ankara.
- Savaş, V.F. (1963). *Keynes'in Genel Teorisi*, İktisadi ve Ticarî İlimler Akademisi Yayını, Eskişehir.
- Seyrek, İ. ve Mızırak, Z. (2009). Faiz Teorileri Üzerine Bir İnceleme: Finansal İstikrarsızlık Hipotezinin Temel Dayanağı, *Selçuk Üniversitesi SBE Dergisi*, Sayı: 22, ss. 383-395.
- Seyidoğlu, H. *Faiz (Interest)* http://www.metinberber.com/kullanici_dosyaları/file/F.doc
(Erişim: 03.03.2012).
- Tevrat (Eski Ahit), <http://www.dunyadinleri.com/tevat/> (Erişim: 03.03.2012).

- Unay, C. (2000). *Genel İktisat*, Ekin Kitapevi, Bursa,.
- Usury, http://wps.aw.com/aw_perloff_microecon_5/85/21983/5627864.cw/content/index.html (Erişim: 03.03.2012).
- White, A.D. (1960). *History of the Warfare of Science with Theology in Christendom*, Dover Publications, New York,.
- Yazır, Elmalılı M. H. (1968). *Hak Dini Kur'an Dili*, Cilt: II, İstanbul.
- Zaim, Sa. (1969). *Modern İktisat ve İslam*, 3. Baskı, M.T.T.B. Basın Yay. Müd. Neşriyat Bürosu, İstanbul.
- Zarakolu, A. (1968). *İktisat İlminin Temelleri*, Cilt: I, Sevinç Matbaası, Ankara.
- Zeme, H. ve Faruk, M. (1968). *Faiz Tarihi ve İslam*, (Çeviren Osman Şekerci), Sinan Yayınları, İstanbul.
- Zeytinoğlu, E. (1969). *İktisat Dersleri*, İstanbul.
- Zeytinoğlu, E. (1992). *İslam'da ve Diğer Sistemlerde Faiz Para*, Faiz ve İslam Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi, İlmi neşriyat A.Ş., İstanbul.